

HET EINDE VAN DE KORENMOLENS OP DE AMSTERDAMSE BOLWERKEN

DOOR MR. J. H. VAN DEN HOEK OSTENDE

Overdruk uit Jaarboek 64 (1972) Amstelodamum pp.163-181

HET EINDE VAN DE KORENMOLENS OP DE AMSTERDAMSE BOLWERKEN

DOOR MR. J. H. VAN DEN HOEK OSTENDE

Bij de halvemaaanvorm, die Amsterdam in de 17de eeuw gekregen had, behoorde een omwalling met 26 bolwerken. Op de meeste daarvan hebben korenmolens gestaan, die particulier eigendom waren, maar zich bevonden op stadsgrond. Op het meest oostelijke bolwerk Zeeburg aan het eind van de huidige Czaar Peterstraat bevond zich de loodwitmolen De Zon, terwijl even voorbij het bolwerk nog het chocolademolentje De Goede Verwachting stond. Op het bolwerk Jaap Hannes, tussen de bolwerken Zeeburg en Oosterbeer, heeft nooit een molen gestaan. Wel vond men op die hoogte aan de binnenzijde van de wal de houtzaagmolen van de admiraliteit, later van de marine. De bolwerken Osdorp en Nieuwkerk, aan het einde van de Passeerdersstraat en de Elandsstraat, droegen de Zeemtouwersmolens, die vanwege de geur die het soepel maken van leer onder toevoeging van olie of traan meebracht, Kleine en Grootte Stinkmolen werden genoemd. Later waren ze moutmolens ten behoeve van de brouwerijen. Ze werden in resp. 1796 en 1808 afgebroken. Ook de straks te noemen molens de Liefde op het bolwerk Sloten en de Hooyberg op het bolwerk Slotermeer zijn enige tijd moutmolens geweest.

Aan het begin van de 19de eeuw had Amsterdam dus op de bolwerken meer dan twintig korenmolens, waarvan er nu nog slechts twee over zijn: de Gooyer, die zijn oude plaats

op het bolwerk Oosterbeer ondanks verplaatsing in 1814 vrijwel behouden heeft, en de Bloem, die van het bolwerk Rijkeroord in 1878 verplaatst werd naar de Haarlemmerweg.

De Roomolen op het bolwerk Schinkel brandde op 9 mei 1813 tijdens een verschrikkelijk onweer in minder dan een uur af, maar werd spoedig herbouwd.¹ Ook de op 19 september 1838 afgebrande molen de Kraay op het bolwerk Sloterdijk werd het volgende jaar geheel nieuw opgebouwd.²

Molen de Hond op het bolwerk Muiden brandde op 10 augustus 1843 af tengevolge van blikseminslag, doch kon na herbouw in 1846 weer in gebruik worden genomen. Op de stenen voet, die was blijven staan, werd de Hond met rieten dekking opgetrokken tot bijna 30 meter, 4 1/2 meter hoger dan voor de brand.

Zulks was aan H. en P. van Groeningen door Burgemeester en Wethouders op 24 oktober 1843 toegestaan, hoewel de stedelijke brandkeur rieten daken voor aan te leggen gebouwen verbood. De commissaris over Stads Publieke Werken had er echter op gewezen, dat er geen bepalingen waren omtrent de bouw van korenmolens. De stadsrooimeesters hadden trouwens dekking met zink op houten beschot als minder verkieselijk aangemerkt.³

¹ G. J. Honig, De Molens van Amsterdam, in 27e Jaarboek Amstelodamum (1930), blz. 89.

² Arch. secr. afd. Fin. 1839 nrs. 220, 378 en 379; arch. secr. afd. P.W. 1839 nr. 45 en arch secr. afd. A.Z. 1839 nrs. 1265 en 2300.

³ Arch. secr. afd. A.Z. 1843 nr. 9085 en arch. secr. afd. P.W. 1843 nr. 829.

PALM

De eerste molen, voor welke brand het definitieve einde betekende, was de Palm op het bolwerk Haarlem. Het kwam door blikseminslag op 27 februari 1831. De vroegere eigenaren Otto Wolken en Willem Schukkink wendden zich op 25 augustus en 26 oktober 1840 tot Burgemeester en Wethouders met het verzoek op de plaats waar de Palm gestaan had een nieuwe molen te mogen bouwen.

Ter verklaring van het feit, dat zij niet eerder wederopbouwplannen voor hun molen gemaakt hadden, voerden zij aan, dat zij door de onlusten met België voor hun vaderland de

Bolwerk Haarlem met de Palm, tek. A. Andriessen, 1778 *Afb. G.A.A.*

wapens hadden moeten opvatten. Edeldenkende mensenvrienden wilden hen nu helpen en vooral voor Schukkink, die sedert de brand zonder middelen van bestaan was, hing hier veel van af. De te bouwen molen zou in constructie gelijk worden aan de Gooyer op het Funen. Nadat Burgemeester en Wethouders advies hadden ingewonnen van de commissaris over Stads Publieke Werken en de commissaris over de stedelijke accijnzen en belastingen wezen zij het verzoek van Wolken en Schukkink van de hand. De doorslag had hierbij de mening gegeven van laatstgenoemde commissaris, J. E. van Someren Brand, dat het terrein volstrekt ongeschikt was te beschouwen voor het noodwendig te houden toezicht voor de accijns op het gemaal. Vroegere ondervinding had geleerd, dat er geen gunstiger punt was voor sluikerijen¹, waaraan Wolken zich dan ook had schuldig gemaakt door het verdonkeren van reeds aangehaalde granen en het maken van veranderingen in de accijnsbiljetten en de daarop door de ambtenaren aangetekende peilingen. Op 16 november 1840 wendden Wolken en Schukkink zich ten derden male tot Burgemeester en Wethouders, nu met het verzoek, dat hun een plaats zou worden aangewezen, voor welke zij dan aan de koning goedkeuring zouden kunnen vragen om er een molen te plaatsen. Zij kregen op 3 december ten antwoord, dat een dergelijke aanwijzing niet tot de taak van

¹ Gegevens daaromtrent in het brievenboek van de commissaris over de stedelijke accijnzen en belastingen van 5 april 1826 tot 8 mei 1827, blz. 73, 82, 94, 160 en 212. Ter beteugeling van de kwade praktijken van de bemalers van de Palm was er zelfs een huisje bij de molen gebouwd, waarin een ambtenaar gedurende de dag toezicht hield. Dit huisje is te vergelijken met de bij Groninger korenmolens nog wel voorkomende 'sarries' (= cherschers) hutten. Deze waren echter groter en dienden als woning voor de chercher, zie A. Bicker Caarten, *De molen in ons volksleven*, Leiden 1958, blz. 22-24.

het stadsbestuur behoorde, doch dat het vinden van zodanig terrein aan belanghebbenden werd overgelaten.¹

ROOMOLEN

In 1841 namen de plannen voor de bouw van een nieuw huis van arrest en justitie te Amsterdam vaste vorm aan. Een terrein moest gevonden worden, niet al te ver van het in 1836 ingewijde Paleis van Justitie aan de Prinsengracht, en men meende dit gevonden te hebben bij het bolwerk Schinkel. De plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht wees naar aanleiding daarvan Burgemeester en Wethouders op 7 september 1842 erop, dat 'het niet is te ontkennen, dat doorgaans de meeste ziekten inzonderheid voor- en najaars-tussenpozende koortsen in die gedeelten der stad heersen, welke dicht bij het stadsbolwerk gelegen zijn, en de meeste epidemieën daar haar begin nemen.' De commissaris over de Publieke Werken achtte het beter de gevangenis te bouwen in het Leidse bos, als voordelig voor de gezondheid der bewoners en verkieslijker dan het terrein bij de Leidse poort, ingeklemd tussen particuliere woningen en in de nabijheid van een korenmolen, wiens eigenaren reden tot oppositie hadden. Men zag in, ook het terrein, waarop de molen zich bevond, nodig te hebben. Namens het gouvernement, vertegenwoordigd door de staatsraad gouverneur van Noord-Holland, voerde burgemeester P. Huidekoper de onderhandelingen met de eigenaren van de Roomolen. Op 15 augustus 1844 schreef hij aan de gouverneur: 'Door ver-

Bolwerk Schinkel met de Roomolen, tek. B. Barbiers

Afb. G.A.A.

schillende klagten van Molenaars ingekomen zoo wel over de nadeelige invloed van stoomgemaal als ook door de molenaars buiten de stad wonende moest ik een onvoordeelige gevoelen opvatten omtrent den staat van eene korenmolen in deze stad gevestigd. Thans hoorde ik juist het tegendeel.' Op 26 september kon hij daaraan toevoegen, dat de molenaars Arie Kersten en Jacobus op der Heyde hun vestiging bij de Leidsestraat van veel belang achtten, omdat zij langs die straat met hun karren gemakkelijk tot het midden der stad konden doordringen, terwijl zij op een terrein bij de Raampoort vele moeilijkheden met het vervoer zouden hebben

¹ Arch. secr. afd. A.Z. 1840 nrs. 7501, 8990, 9249, 9436, 9847 en 9983.

door de hoge bruggen over de Jordaangrachten.¹ De ouders van de molenaars waren reeds eigenaren van de Roommolen geweest, zij zelf waren er geboren en ze werkten er voorspoedig. Burgemeester Huidekoper kon zich voorstellen, dat ze die plaats niet wilden verlaten dan onder zeer gunstige voorwaarden. Hun jaarlijkse winst uit de molen bedroeg in 1843 f3423,94 en uit de erbij staande huisjes f1000,-.

In dat jaar waren vermalen:

553.850 Ned. Ponden² tarwe á f1,- de 100 ponden, opbrengst f 5538,50
 78.850 Ned. ponden rogge á f0,60 de 100 ponden, opbrengst f 473,10
 8.150 Ned. ponden koekrogge á f1,50 de 100 ponden, opbrengst f 122,25
 Totaal 640.850 Ned. ponden voor f 6133,85

Aan lasten waren betaald :

Precario	f 54,-
Grondbelasting	f 145,31
Patent	f 46,08
Windgeld	f 3,-
Belasting over 2 werkpaarden	f 5,52
Drie knechts à f7,- per week	f1092,- ³
Twee paarden à f7,- per week	f 364,-
Reparatie, teer, smeer, enz.	f1000,-
Totaal	f2709,91

¹ Zie mijn artikel Molenaarskarren in het Maandblad Amstelodamum van 1967, blz. 185-189.
² Ned. ponden zijn kilogrammen, zie art. 16 van het K.B. van 29 maart 1817, S. 15, art. 6 van het K.B. van 8 juni 1819, S. 37 en art. 3 van de IJkwet van 7 april 1869, S. 57.
³ De knechts kregen dus ieder f7,-, de paarden kostten samen f7,- per week.

In juni 1828 was de helft van de Roommolen voor f9000,- door Egbert van Oostrum overgedragen aan Gerrit op der Heyde. De taxatie van de kosten van primitieve aanbouw en van de maximum waarde op een veiling bedroeg in 1844 voor :

15 woonhuizen en erven van Kersten f8000,- en f2000,-
 de Roommolen van Kersten en Op der Heyde f28000,- en f25000,-
 32 woonhuizen, erven en bergplaatsen van Op der Heyde f15000,- en f4000,-

In de huisjes, die samen met de molen het Rode Dorp vorm-

Het Rode Dorp bij de Roommolen - 1840

Afb. G.A.A.

den, zouden wel 70 gezinnen hebben gewoond. Jan ter Gouw heeft het omstreeks 1830 nog gekend als een plekje, waar men zich nauwelijks kon voorstellen in Amsterdam te zijn; het leek een achterbuurt van een vissersdorp en men toonde het vreemdelingen als een bezienswaardigheid.

De eigenaren vroegen voor de molen een vergoeding van 50.000,-; voor de huizen van Kersten f6.500,- en voor die van Op der Heyde f16.000,-. Waarschijnlijk vonden overheid en molenaars elkaar bij f62.500,-, toen zij op 11 oktober 1844 ten stadhuis een persoonlijk onderhoud hadden. Dat was volgens de burgemeester aanzienlijk boven de verkoopwaarde, maar dat was nu eenmaal zo als men onteigenen wilde. De taxatie bij gedwongen onteigening zou ook niet in het belang van het gouvernement zijn en dat was ook de molenaars bekend. Op 6 november 1844 besloot de gemeenteraad alle stadsgetimmerten op het bolwerk Schinkel te doen afbreken en de vrijgekomen stadsgrond kosteloos aan het Rijk in gebruik af te staan; geen vergoeding te vragen voor de gedeelde grondhuren à f224,40 en restitutie van accijns te verlenen op de voor de gevangenis gebruikte bouwmaterialen. Burgemeester en Wethouders gaven op 7 november 1844 aan Arie Kersten en Jacobus op der Heyde een verklaring af, dat zij zich te allen tijde tot het in huur verkrijgen van stadsgrond tot bouw van een nieuwe korenmolen in plaats van de door hen aan het Rijk verkochte Roomolen zouden kunnen adresseren en eventueel geen hogere grondhuur zouden behoeven te betalen dan op het bolwerk Schinkel. Deze toezegging was personeel en kon niet aan anderen worden overgedragen.

Gerugsteund door deze verklaring hebben Kersten en Op der Heyde alle mogelijke moeite gedaan hun maalwerktuig herbouwd te krijgen, eerst op het gordijn tussen de bolwerken Westerbeer en de Bocht, waartegen de molenaars van de Beer en de Vervanger bezwaar maakten, toen op het vroegere bolwerk Jaap Hannes, waartoe hun, ondanks de protesten van de eigenaressen van de Gooyer, toestemming werd verleend, die zij wegens de afgelegenheid van het terrein niet gebruikten, en tenslotte op een terrein aan de Buitensingel bij de Pestsloot, genaamd Ipenwoud. In 1850 werd hun toegestaan op hun woonhuis achter de herrezen Roomolen een molentje te zetten tot het malen van kaneel, piment, nagelen en andere kruidenierswaren. Dit molentje kreeg de naam het Jonge Hart. In 1853 kregen Kersten en Op der Heyde vergunning op de Roomolen ook cacao en specerijen te mogen malen.¹ In 1884 werd het voormalig buitenverblijf Ipenwoud doorgraven voor het Jacob van Lennepkanaal, hetgeen ook het einde betekende van de Roomolen en de specerijmolen het Jonge Hart.

BEER

Op 18 september 1861 brandde de molen de Beer op het bolwerk Westerbeer af. De eigenaar en bemaler Arie Bosman had zich op 25 september 1854 bij Burgemeester en Wethouders beklaagd over de verschrikkelijk hoge huizen, die

¹ Arch. afd. secr. A.Z. nr. 1841 9216; 1842 nrs. 7606 en 10015; 1844nr. 770; 1845 nrs. 6521, 6673, 6783, 6882, 7260, 7504, 7746, 8839,9110,9242,9599, 10196,11433,11470 en 12192, 1850 nrs. 1566, 2910,3258 en 4697; 1853 nr. 10714; arch. sax. afd. Fin.1844 nrs. 1780, 1782, 1783, 1784, 1815, 1888 en 1913; 1845 nr. 253; arch secr. afd. P.W. 1845 nr. 972 en 1850 nr. 198; collectie grondpapieren nr. 467.

door de Vereeniging ter Bevordering der Arbeidende klasse in het plantsoen aan het Smallepad gebouwd zouden worden en hem de wind wegnemen. Zijn adres haalde niets uit, daar deze zaak niet tot de bemoeiingen van het stedelijk bestuur werd gerekend. De nok der huizen kwam drie meter boven de zwichtstelling van de Beer uit. Het is begrijpelijk dat Bosman geen plannen maakte zijn afgebrande molen weer op te richten.¹

FORTUYN EN BUL

Op 1 augustus 1862 werd aan dr. S. Sarphati vergunning tot het amoveren van de molen het Fortuyn op het bolwerk Weesp verleend en in juni 1863 was de slooping geschied. Het bolwerk Weesp behoorde evenals het bolwerk Oosterblokuis tot de terreinen, waarvoor dr. Sarphati bij raadsbesluit van 18 juni 1862 concessie tot bebouwing was verleend. Ook de molen de Bul op het bolwerk Oosterblokhuis werd eind 1863 afgebroken.²

HOND

Op 13 mei 1863 verklaarden Burgemeester en Wethouders kennis te hebben genomen van het voornemen van J. H. Gulinghorst en L. Hendriks om de molen de Hond op het bolwerk Muident te slopen. In verband met de overdracht van de grond, waarop deze molen gestaan had, op 4 december 1863 aan het ministerie van Oorlog, werd Gulinghorst

en Hendriks met 31 december 1863 de huur daarvan opgezegd.³ Ter plaatse werd de cavalerie-kazerne gebouwd.

RUYTER

In oktober 1863 gaf J. Maas aan Burgemeester en Wethouders te kennen de molen de Ruyter op het bolwerk Outewaal te willen slopen. Toen dit geschied was, werd op 16 februari 1864 de grond, waarop de molen gestaan had, uit het beheer der commissie voor rentegevende eigendommen overgebracht naar dat van de Dienst der Publieke Werken.⁴

HAAN

W. Pendraat en H. F. Johanningmeyer, eigenaars van de molen de Haan op het bolwerk Ouderkerk, dat volgens raadsbesluit van 6 juli 1864 door de gemeente aan de Nederlandsche Bouwmaatschappij in eigendom was afgestaan, wendden zich, gesommeerd tot afbraak van hun molen, op 25 mei 1865 tot de minister van Binnenlandse Zaken om tussenkost in deze voor hen zo moeilijke zaak. Minister Thorbecke antwoordde op 16 juni 1865, dat hun klacht niet tot de werkkring van de administratieve macht behoorde en zij zich voor schadeloosstelling tot de rechter zouden moeten wenden. Afbraak van de Haan is toen spoedig gevolgd, evenals van de Koe aan de Spaarn-dammerdijk, welker eigenaar P. Pouwels op dezelfde dag

¹ Arch. afd. secr. A.Z. 1854 nrs. 11323 en 12887.

² Arch.comm. eig. 1862 nr. 556; 1863 nr.409.

³ Arch.comm. eig. 1863 nrs..367; 566 en918, 1864 nr.74..

⁴ Arch.comm. eig. 1863 nr. 745; 1864 nr. 92.

een gelijk antwoord van dezelfde minister kreeg. De grond, waarop zijn molen stond, was bij raadsbesluit van 21 januari 1863 verkocht aan de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij en deze had hem gesommeerd het terrein op 1 mei 1865 vrij te harer beschikking te stellen.¹ De houding van de spoorwegen was niet meer zo soepel jegens de windmolenaars als toen in het begin van hun bestaan de polderbesturen eisen stelden in het belang van de vrije windvang hunner molens. Hoewel deze door nabij gelegen bebouwing soms zo goed als verdwenen was, heeft de H.I.J.S.M. wel op eigen kosten molens, die geen dienst meer konden doen, afgebroken en vervangen door een stoomgemaal, bijv. in de polders Cool, Schoonderloo en Beukelsdijk onder Rotterdam.²

VALK

Bij de genoemde overeenkomst van 4 december 1863 was door de gemeente Amsterdam ook een gedeelte van het bolwerk Diemen aan het Rijk afgestaan. Het gedeelte, waarop de molen de Valk stond, had de gemeente behouden. Op 27 oktober 1865 vroeg de minister van Oorlog, of er bij het gemeentebestuur bedenkingen bestonden tegen verdere afstand van grond in het bolwerk Diemen en of de grond, waarop de molen en de andere gebouwen stonden, voor een zeker aantal jaren was verpacht en zo ja, wanneer de pacht-tijd eindigde. De gemeente verklaarde zich bereid het gehele bolwerk Diemen af te staan tegen f3 per vierkante el. De minister achtte op 7 april 1866 deze prijs zeer hoog, vond

het geenszins verkieslijk een kazerne als ware 't onder een molen te doen optrekken en meende, dat, bij het vooruitzicht ener opruiming der windkorenmolens in de verschillende bolwerken, de door de eigenaars B. Huyerman en C. van Wijk van het ministerie van Oorlog geëiste f20.000.- voor de opstellen wel door het gemeentebestuur in overweging genomen hadden mogen worden. In zijn brief van 26 januari 1866 gewaagde de minister van de in verband met de tegenwoordige stoomgemalen betrekkelijk nog zo geringe waarde van de molen. Volgens raadsbesluit van 25 april 1866 werd bij overeenkomst van 6 juni 1866 het resterende deel van het bolwerk Diemen, groot 3874,7550 vierkante el, door de gemeente Amsterdam voor f3000.- aan het Rijk afgestaan. Het Rijk was daarbij gehouden een afzonderlijke overeenkomst aan te gaan met de bezitters precario van de percelen, waarop de molen de Valk en de beide woonhuizen stonden, zonder dat de gemeente enige verplichting op zich nam om deze tot ontruiming te noodzaken.³ Hier kwam het Militair Hospitaal, het huidige Van Leeuwenhoekhuis.

LEEUEW

Afbraak van de molens op grote schaal werd ingeleid door het proces, dat gevoerd werd rond de molen De Leeuw op het bolwerk Westerblokhuis.⁴ Het ging daarbij om vier vragen over het rechtskarakter van de bedragen, die volgens raadsbesluit van 1 oktober 1823 door de eigenaars der bolwerkmolens aan de gemeente verschuldigd waren, maar die

1 Arch.comm.eig. 1865 nrs. 294,295,302,340,341 en 342.

2 P. J. Dorrenboom, Hier zijn de spoorwegen, Utrecht 1959, blz. 33.

3 Arch.secr.afd. P.W. 1865 nr. 2872; 1866 nrs. 216, 598, 855, 1140 en 1941.

4 Daarover schreef ik in het maandblad Amstelodamum van 1969, blz. 12-15.

omstreeks 1860 vrijwel oninbaar bleken.

1. Heeft de stad haar recht op de grond behouden?
2. Heeft de stad het recht om te vorderen praestatie van de recognitie?
3. Heeft de stad het recht de molens te doen afbreken?
4. Is de stad in dat geval vergoeding aan de eigenaars verschuldigd?

Vraag 1 en 3 meende het stadsbestuur bevestigend, vraag 2 en 4 ontkennd te moeten beantwoorden. De eigenaars der molens konden geen recht op de grond pretenderen, omdat zulks in strijd zou zijn met de primitieve uitgifte en gunning en zij niet eigener autoriteit de titel van hun bezit konden veranderen. De stad kon de recognitie niet vorderen bij gebreke van een verbintenis van hen, van wie zij geheven zou worden. Doordat zij de recognitie niet voldaan hadden, konden de eigenaars der molens zich tegen afbraak hunner gebouwen niet verzetten. Er behoorde echter een sommatie vooraf te gaan, niet zozeer als exploit van opzegging of opzegging van huur, maar om de wanbetaling te constateren. De betaling toch was niet zo zeer praestatie van een verbintenis, als wel het middel om de voortzetting van het gebruik te verzekeren. Zolang er verzuim was, was er een nova causa, die aan het recht van onmiddellijke opzegging zijn volle kracht gaf. De duur van het gebruik was dan alleen van de willekeur der stad afhankelijk. Het verzuim liet geen plaats voor een recht op schadevergoeding. Op deze gronden werd Amsterdam tot voor de Hoge Raad toe in het gelijk gesteld tegenover de eigenaren van de Leeuw, tengevolge waarvan in de zomer van 1868 het einde kwam van de hoge stenen in

1735 gebouwde korenmolen.

HOOP

Nadat het proces tegen de eigenaars van de Leeuw met voor de gemeente gunstige uitslag was bekroond, kwam het door de eigenaars van de Hoop op 1 september 1864 gedane aanbod het achterstallige precario te voldoen en de huur van het bolwerk Reguliers verder bij behoorlijke akte te regelen, weer aan de orde. In zijn advies van 7 februari 1868 aan Burgemeester en Wethouders meende de stadsadvocaat, dat, als de eigenaars van de Hoop niet vrijwillig tot amotie

Reguliersbolwerk met molen De Hoop, tek. B. Barbiers

Afb. G.A.A.

van hun molen overgingen, zij daartoe gedwongen zouden kunnen worden. Nu het recht van het stedelijk bestuur als bezitter tegenover de molenaars als houders door de rechter was erkend, zouden gedingen als het onderhavige zeker een vlugger verloop hebben. De vraag was echter of de stad aan de molenaars op de bolwerken wilde toestaan hun achterstallig precario aan te zuiveren, want als het nu aan de weduwe Fruijthoff en Jan Regtdooraeë werd toegestaan, zou dat wellicht tegenover anderen eveneens moeten gebeuren.¹ Op 12 september 1868 verzocht de weduwe Fruijthoff de grond van de molen de Hoop uit de hand van de gemeente te mogen kopen. Op 16 oktober deelden de gasfabrikanten C. de Bruyn en Zonen aan Burgemeester en Wethouders mede, dat zij eigenaren waren van de helft van de opstal van de korenmolen de Hoop en dat zij onder voorwaarde, dat de stedelijke regering geneigd zou blijken de eigendom van de ondergrond voor een redelijke prijs aan hen af te staan, de andere helft van de weduwe Fruijthoff hadden gekocht. Eveneens op 16 oktober stelde de weduwe Fruijthoff de gemeente van deze voorwaardelijke verkoop in kennis. De commissie belast met het beheer van stedelijke rentegevende eigendommen stelde op 27 oktober 1868 aan de gemeenteraad voor de grond van de molen de Hoop op het bolwerk Reguliers voor f2600.- te verkopen aan C. de Bruyn en Zonen. De raad, o.a. overwegende dat het belang der gemeente meebracht zich bij voorkomende gelegenheden en tegen een behoorlijke prijs te ontdoen van die gronden, welke zijn be-

1 Arch. stadsadv. 1868 nr. 375.

Molen de Hooyberg bij de Zaagpoort, tek. H. G. ten Cate - 1829 G.A.A.

zwaard met opstallen, aan particulieren in eigendom toebehorende, besloot tot verkoop op 11 november 1868. Kort daarna werd de Hoop afgebroken.²

2 Muniment raad 1868 nr.228; arch. comm. 1868 nrs. 528, 533, 536, 564, 610, 621, 627, 647, 699, 700 en 781.

HOOYBERG

In geheime zitting besloot de raad op 5 augustus 1868 te procederen tegen H. Pouwels, wonende aan de houtzaagmolen de Oranjeboom buiten de Zaagmolenpoort, en H. Baggelaar, wonende op de Egelantiersgracht bij de Prinsengracht, huurders van de grond van het bolwerk Slotermeer, waarop hun molen de Hooyberg stond, tot ontruiming van de grond, aan hen bij huurcedul van 27 juni 1866 verhuurd voor de tijd van een jaar, van 1 januari tot 31 december 1867, voor f150,-.

Bij exploit van 29 juni 1867 was hun aangezegd, dat de huur na 31 december 1867 niet zou worden verlengd, daar de gemeente die grond nodig zou hebben. In gewone zitting wees de gemeenteraad op 5 augustus 1868 het verzoek van Pouwels en Baggelaar om schadevergoeding voor de af te breken molen van de hand. Bij exploit van 27 augustus 1868 had weer een opzegging plaats, waaraan echter evenmin gevolg werd gegeven. De gemeente stelde geen verdere vordering tot ontruiming in, maar stond aan eigenaars van de Hooyberg toe de molen tot 31 augustus 1870 te laten staan. Deze toegevendheid kon worden betracht, omdat de plannen te dier plaatse een gasthuis te bouwen op de achtergrond waren geraakt. Bij akte van 5 november 1869 verbonden Pouwels en Schouten zich alle gebouwen behalve de molen op 31 december 1869 te hebben afgebroken. Toen zulks gebeurd was, kon de gemeente de muren van het bolwerk reeds voor afbraak verkopen. Naar aanleiding van het verzoek van eigenaar H. Pouwels en huurder H. C. Schouten, op 9 juni 1870 gedaan, om de molen, die zij wensten te

verplaatsen, nog tot juli 1871 op het bolwerk Slotermeer te mogen laten staan, werd hun dit door de gemeenteraad op 17 augustus 1870 toegestaan. Tot verplaatsing kwam het niet en in 1872 werd de Hooyberg afgebroken.¹

WETERING

H. F. Johanningmeijer en H. Keller, eigenaars van de molen de Wetering op het gelijknamige bolwerk, werden in 1868 aangemaand het verschuldigde precario te voldoen. Zij verklaarden zich bereid tegen billijke schadevergoeding afstand van hun eigendomsrecht te doen. Hierbij speelde wellicht de vervallen toestand van de molen een rol. In oktober 1868 was de binnenroede reeds gestreken en gelastten Burgemeester en Wethouders met de buitenroede hetzelfde te doen. Nieuwe roeden zouden slechts aangebracht kunnen worden als eerst ook de as vernieuwd was. In februari 1873 wilden Keller en Johanningmeijer werkelijk tot afbraak van de Wetering overgaan. Bij besluit van Burgemeester en Wethouders van 15 april 1873 werd de precariovergunning van het terrein van de afgebroken molen ingetrokken en dat aan de openbare dienst teruggegeven. Het werd door een balie afgezet en met puin belegd.²

¹ Muniment besloten raad 1868 nr. 48; muniment raad 1868 nr. 151; 1870 nr. 210; arch. secr. afd. Fin. 1867 nrs. 1777 en 1835; 1868 nrs. 1406, 1408, 1422, 1423, 1474, 1481, 1492, 1509a, 1513, 1517 en 1532; 1869 nrs. 2153, 2157, 2158, 2199, 2214 en 2224, 50e Jbk. Amstelodamum, (1958), blz. 73-74.

² Arch. secr. afd. A.Z. 1868 nrs. 8376,8504 en 8718; arch. comm. eig. 1873 nrs. 145 en 284; arch. secr. afd. P.W. 1877 nr. 5707.

KAT

Volgens het in besloten vergadering van 25 maart 1869 genomen raadsbesluit stelde de gemeente een rechtsvordering in tegen Hendrik van Asperen en Sophia Buurman, weduwe van Hendrik Bovenkerk, gebruikers van stadsgrond op het bolwerk Karthuizers, waarop precario was gesteld de korenmolen de Kat, strekkende tot amotie van die molen. Sedert 30 april 1857 was de betaling van de jaarlijkse recognitie van f54.- achterwege gebleven, zodat aan de stad een bedrag verschuldigd was van f594.-. Aan de sommatie om binnen acht dagen bedoelde som te kantore van de gemeentevanger te voldoen, of wel onmiddellijk tot opruiming van de Kat over te gaan, was niet voldaan. Naar aanleiding van moeilijkheden rond het precario van deze molen schreef op 20 augustus 1859, toen de schuld aan de gemeente f135.- bedroeg, de gemeentevanger L. G. van Hoorn aan de stadsadvocaat mr. A. Brugmans: 'Waar moet het toch heen met die boel? Het ware te wenschen dat wij al die molenaars met hunne molens van ochtend op de plaisiertrein hadden kunnen plaatsen om ze te Brussel af te haken'.¹

LIEFDE

Op 25 april 1870 deelde L. Ketjen, wonende op de Schans bij de Leidse barrière, aan de commissie belast met het beheer van stedelijke rentegevende eigendommen mee, dat hij gekocht had het recht op de aangegane huur met de gemeente Amsterdam van de grond van de windkoren- en

moutmolen de Liefde op het bolwerk Sloten. De koop was geschied bij onderhandse akte van 8 april 1870, berustende bij de notaris G. J. C. van Vianen. Ketjen gaf tevens te kennen, dat de Liefde gesloopt zou worden. Daarmee zou nog in april 1870 begonnen worden, zodat hij tevens verzocht van het voor die molen verschuldigde precario van 1 mei af ontheven te mogen worden. Op 29 augustus kon Ketjen berichten, dat de amotie van de Liefde voltooid was. Dit was voor Burgemeester en Wethouders aanleiding op 23 februari 1871 te besluiten, dat het precario gebruik van de grond van de voormalige korenmolen de Liefde op 30 april 1870 was geëindigd. Op 22 maart 1871 verhuurde de gemeente de bedoelde grond aan de firma Ketjen en Co.²

SPRING IN 'T VELD

Een roede en de as van de molen de Spring in 't veld op het bolwerk Amstelveen moesten in 1872 vernieuwd worden, waartoe F. Peppink, molenmaker op de Buitensingel bij de Raampoort, namens de weduwe Poulen, eigenares van de molen, op 14 november aan Burgemeester en Wethouders toestemming vroeg, die op 27 november werd verleend. De commissie belast met het beheer van stedelijke rentegevende eigendommen had echter op 22 november de wethouder belast met de Publieke werken erop gewezen, dat er juist onderhandelingen werden gevoerd tussen de commissie en de weduwe Poulen om de grond, waarop de Spring stond, weer ter beschikking van de gemeente te krijgen. Wegens

¹ Arch. stadsadv. 1859 72, 73, 74 76; munimenten besloten raad 1869 nr. 4.

² Arch. eig. comm. 1870 nrs. 249 598; 1871 nrs. 18, en 115, 144, 145 en 207. De firma Ketjen exploiteerde op het bolwerk Sloten sinds 1835 een zwavelzuurfabriek.

Bolwerk Amstelveen met molen de Spring, gezien over de Spiegelgracht, foto P. Oosterhuis *Afb. G.A.A.*

de door de eigenares gevraagde schadevergoeding werden deze onderhandelingen afgebroken. Daar de gemeente evenwel in verband met de normalisatie van de Singelgracht de beschikking wilde krijgen over de grond, waarop de Spring stond, werd bij deurwaardersexploijt op 27 oktober 1873 aan de erfgenamen van de op 22 juni van dat jaar overleden Elisabeth Anna van der Wiele, weduwe van Johannes Poulen, het gebruik van de grond op het bolwerk Amstelveen opgezegd. Deze vroegen daarop uitstel tot 1 mei 1875, aangezien hun erflaatster de molen tot dat tijdstip had verhuurd aan Gerardus Voet, hetgeen hun op 26 november 1873 werd geweigerd. Ook op het adres van Gerardus Voet, al dertig jaar bemaler van de Spiering of Spring in 't Velt, die op 56-jarige

leeftijd zich niet meer geschikt gevoelde om als knecht zijn brood te verdienen en geen vooruitzicht had een andere molen te krijgen als hij de Spring zou moeten verlaten, werd op 19 februari 1874 afwijzend beschikt. De aannemer J. Maas, die de Spring gekocht had, gaf op 17 april aan Burgemeester en Wethouders te kennen, hem eerstdaags te willen slopen. Deze besloten op 18 mei de administratie van de grond, waarop de molen gestaan had, van de commissie over te brengen naar de afdeling Publieke Werken.¹

E. J. Groot herinnerde zich in 1925, dat de molen bij de Spiegelgracht omstreeks 1870 de Post genaamd was, welke naam met zwarte letters op een wit veld aan de molen te lezen stond. Hij was in gebruik bij of eigendom geweest van de heer Post, die een grutterswinkel op het Spiegelplein had. Het terrein rond de molen was een weinig hellend en derhalve een zeer gewilde speelplaats voor de jeugd.²

BOK

In maart 1877 vroegen Burgemeester en Wethouders advies aan de stadsadvocaat over de rechtspositie van de eigenaars van de molen de Bok op het bolwerk Blauwhoofd, daar de stad ten behoeve ener verbetering van het openbaar verkeer eerlang over de grond, waarop die molen met enige woningen stond, zou moeten beschikken. Op 3 april diende mr. P. A. Brugmans een uitvoerige memorie in, met de con-

¹ Arch. secr. afd. P.W. 1872 nr. 4182; nr. 1465; arch. comm. eig. 1873 nrs. 737, 740, 747, 750, 800, 839, 845, 865, 879 en 887; 1874 nrs. 71, 94, 345 en 400.

² Maandblad De Amsterdamsche Gids, juli 1925, blz. 12.

clusie, dat aan een billijke transactie met de eigenaars de voorkeur moest worden gegeven boven een procedure naar de scherpte des rechts. Werden als eigenaars der opstallen eerst beschouwd J. C. Weers voor de ene helft en H. F. Johanningmeijer en H. Marreveld voor de andere helft, op 26 april 1877 schreef de ingenieur-architect A. L. van Gendt, met A. J. G. Verster eigenaar van de lijnbaan de Groote Zeevaart en de molen de Bok met twee annexe huisjes, aan de wethouder van Financiën mr. G. van Tienhoven, dat zij zich wilden verplichten de Bok met de twee huisjes voor of op 1 december 1880 te slopen, als de straat langs de lijnbaan op bepaalde nader te noemen wijze zou worden aangelegd. Volgens voordracht van Burgemeester en Wethouders van 24 mei 1877 keurde de raad deze transactie goed op 6 juni van dat jaar.¹

VERVANGER

Op 28 november 1877 verzochten H. ten Winkel, Spuistraat 132, en W. Stolte, Keizersgracht 268, eigenaars van de molen de Vervanger op het bolwerk de Bocht, die bij deurwaardersexploit van 28 augustus waren gesommeerd de grond waarop zich die molen bevond voor 30 april 1878 te ontruimen, aan Burgemeester en Wethouders die grond nog enige tijd langer te mogen gebruiken, welk verzoek op 7 december 1877 in verband met de uitvoering der bouwplannen langs het Westerkanaal van de hand werd gewezen.²

¹ Arch. comm. eig. 1877 nrs. 188, 275, 363, 374 en 664.

² Arch. secr. afd. PW. 1877 nr. 6702; arch. comm. eig. 1877 nrs. 766, 828, 836 en 1118.

BLOEM

Op 16 oktober 1877 besloten Burgemeester en Wethouders, dat voor het doortrekken van de Marnixkade en -straat de korenmolen de Bloem of de Korenbloem op het vroegere bolwerk Rijkeroord zou moeten worden afgebroken. Bij deurwaardersexploit van 29 oktober werd derhalve aan de eigenaars Pieter en Hendrik Pouwels het precario gebruik van de grond, waarop de molen stond, per ultimo april 1878 opgezegd. Op 27 februari 1878 wendden de heren Pouwels zich tot Burgemeester en Wethouders met het verzoek om twaalf maanden uitstel, aanvoerende, dat zij de kapitale en solide molen wilden verplaatsen en enorme schade zouden lijden, als zij hem voor afbraak moesten verkopen. Een gunstig gelegen plaats hadden zij echter nog met gevonden. Ook wezen zij op het nadeel, dat de twee huurders met hun huisgezinnen en de drie knechts met hun gezinnen bij onverwijld afbraak van de Bloem zouden lijden. Burgemeester en Wethouders besloten evenwel op 28 februari tot afwijzing van het gedane verzoek, waarvan adressanten op 8 maart werd kennis gegeven. Op 5 september kon de wethouder van Financiën in het college mededelen, dat de Bloem was afgebroken, waarna besloten werd het beheer van de grond over te brengen van de commissie rente-gevende eigendommen naar de afdeling Publieke Werken. H. Pouwels had met zijn plannen tot verplaatsen van de molen dit keer meer succes dan toen hij in 1870 zulks wilde voor de molen de Hooyberg van het bolwerk Slotermeer. Voor de Bloem vond hij een plaats aan de Haarlemmerweg in de gemeente Sloten op een terrein, dat hij op 8 mei 1878 kocht van de veehouder

Jan Schipper voor f2.000.-. Op 18 mei 1899 verkocht Pieter Hendrik Pouwels de Bloem aan de korenmolenaar Johannes Cornelis Bakkeren te Sloterdijk voor f7.000.-.

Deze verkocht de molen op 29 september 1915 voor f15.000.- aan de coöperatieve vereniging tot onderlinge aankoop en verkoop van veevoeder annex maalderij 'Kent U zelve.'¹ Aan de Marnixstraat 285 ter hoogte van het voormalig bolwerk Rijkeroord herinnert een gevelsteen nog aan de vroegere situatie ter plaatse. Er is een standerdmolen op afgebeeld, zoals daar van 1615 tot 1768 heeft gestaan.

KRAAY

J. Weers, eigenaar van de in 1839 nieuw opgebouwde molen de Kraay op het bolwerk Sloterdijk verzocht op 20 oktober 1870 Burgemeester en Wethouders de daar bij hem precario in gebruik zijnde grond te mogen kopen. De veranderingen in de omgeving van zijn molen zullen hem tot zijn rekest aanleiding hebben gegeven. Immers op 25 mei tevoren had de gemeenteraad besloten, dat het terrein ten zuiden van de Kraay binnen twee jaar met woonhuizen zou worden bebouwd. De wethouder voor de Publieke Werken, ervan uitgaand, dat de bestaande toestand op het bolwerk Sloterdijk op den duur niet behouden zou kunnen blijven, was tegen inwilliging van het verzoek. Op 27 december 1870 gaven Burgemeester en Wethouders J. Weers te kennen, dat er bij hen bezwaar bestond een voordracht over de verkoop

Molen de Kraay met links de Korte Brouwersgracht en de stadskoren-pakhuizen in 1868, tek. J.M.A. Rieke naar J. G. L.. Rieke Afb. G.A.A.

van de door hem bedoelde gronden aan de gemeenteraad te doen. Zes en half jaar later was het voor Weers zover. Krachtens besluit van Burgemeester en Wethouders van 28 juni 1877 werd hij op 2 juli van dat jaar bij deurwaardersexploijt gesommeerd zijn opstal af te breken en de ondergrond m.i.v. 1 januari 1878 ter beschikking van de gemeente te stellen. Deze had de grond nodig om de Brouwersgracht een rechtdoorgaande verbinding naar de Singelgracht te geven, waarna de schuin in de richting van de Haarlemmerpoort lopende Korte Brouwersgracht zou kunnen verdwijnen. Op 15 mei 1878 vroegen Burgemeester en Wethouders aan de stadsadvocaat advies omtrent de wijze, waarop verder zou moeten worden opgetreden tegen Weers, die niet gereageerd

¹ Arch. comm. eig. 1877 nrs. 967, 1010 en 1020; 1878 nrs. 235, 236, 262 en 855, retro-acts gemeente-eigendommen nr. 935. In mndbl. Amstelodamum 1925, blz. 37, wordt vermeld, dat de Bloem graanmolen 'Ken U Zelfen' werd genoemd.

had op de hem gedane aanzegging.

Het op 22 mei door de advocaat uitgebrachte advies was aanleiding tot de in de besloten vergadering van 12 juni 1878 aangenomen voordracht om tegen J. Weers te procederen tot ontruiming van de bij hem precario in gebruik zijnde grond, waarop de molen de Kraay stond. De pleidooien in deze zaak voor de rechtbank te houden werden uitgesteld tot 26 mei 1879. Mr. W. K. van der Breggen, de advocaat van Weers, deed intussen namens zijn cliënt het voorstel voor een schikking. De eigenaar zou de molen zo spoedig mogelijk afbreken en de grond ter beschikking van de gemeente stellen, waarvoor hem een schadeloosstelling van f2000.- zou worden uitgekeerd, terwijl iedere partij haar eigen proceskosten zou betalen. Mr. Brugmans meende op 26 april 1879, dat voor de voorgestelde schikking wel iets te zeggen viel. Volgens strikt recht was Weers verplicht de molen de Kraay zonder enige schadeloosstelling af te breken en de grond, die hij en zijn voorgangers steeds ter bede van de stad hadden gehad, weer af te staan. De omstandigheden waren evenwel niet meer geheel dezelfde als toen in 1614 de grond precario werd uitgegeven. De molens, die toen op de bolwerken werden geplaatst, waren van hout en ze af te breken berokkende aan hun eigenaars een betrekkelijk klein verlies. Buitendien wist een ieder, dat Amsterdam een vesting was en dat op de bolwerken geen gebouwen geduld konden worden, wanneer de stad belegerd werd, en dat derhalve de stedelijke regering zich terecht de bevoegdheid voorbehield ze te allen tijde te doen slopen. Toen echter in de loop der tijden alle gevaar voor een belegering week, veranderde de

toestand, en ook de zienswijze van het publiek. De houten molens werden vervangen door grote stenen gebouwen en niemand dacht eraan, dat de stedelijke regering kon eisen ze zonder schadevergoeding af te breken. Het stadsbestuur zelf werkte die mening in de hand, door van zijn recht nooit gebruik te maken. In het begin van de 19de eeuw dacht dan ook niemand aan de mogelijkheid verjaagd te kunnen worden, indien hij slechts zijn precario behoorlijk betaalde. Vandaar, dat toen in 1838 de Kraay was afgebrand, de vader van J. Weers een grote nieuwe molen liet oprichten, hetgeen hem zeker een vrij aanzienlijke som kostte. In 1845 werd de molen met de omliggende gebouwen getaxeerd op een waarde van f28.000.-. Had men toen werkelijk geweten, dat de stad elk ogenblik die molen zou kunnen laten afbreken, dan had hij nooit meer dan sloperswaarde gehad. In 1861 had J. Weers de molen, die door de erfgenamen van zijn vader van de hand werd gedaan, voor f4.700. gekocht. Dat is een zeer gering bedrag, niet alleen in verhouding tot de f28.000. uit 1845, maar ook tot de f9.875.- waarvoor in 1860 de stenen korenmolen de Hoop te Overschie werd verkocht. Misschien speelde de verwantschap tussen verkopers en koper een rol of leverde J. Weers nog andere prestaties dan de in het koopcontract opgenomen geldsom. Ongetwijfeld had mr. Brugmans gelijk, die de opmerkelijke waardedaling van de Kraay toeschreef aan de afschaffing van de accijns op het gemaal, waardoor aan de molenaars in hun bedrijf een niet onaanzienlijke schade was toegebracht. Het malen voor de bakker van wat deze van dag tot dag nodig had, ging plaats maken voor het malen door meelfabrikanten voor eigen

rekening, omdat nu de een continubedrijf belemmerende bepalingen tegen bij nacht en op zon- en feestdagen malen en voorschriften omtrent verzegeling van tijdelijk niet gebruikte maalwerktuigen vervallen waren.¹

Het preciaire van de toestand kon de mindere waarde niet hebben teweeggebracht, want in 1861 was de precario-kwestie nog niet zo duidelijk als in 1879, ten minste voor het grote publiek. Dat werd eerst door de procedure tegen Luden en Apon over de Stenen molen met de zaak bekend. Onder de molenaars, die geen precario wilden betalen, menende eigenaars van de grond te zijn, was de vader van J. Weers nooit geweest en tot 1878 had deze zelf ook altijd het precario voldaan. Op grond van billijkheid zouden er dus wellicht termen zijn hem bij de afbraak van zijn molen enige schadevergoeding te geven. Hij had de molen toch niet op speculatie, maar uit de boedel zijnsvaders gekocht, menende door de betaling van het precario verzekerd te zijn zijn molen te behouden. Mr. Brugmans moest er echter op wijzen, dat schadevergoeding uit billijkheidsgevoel gegeven als precedent financieel zwaar wegende consequenties zou kunnen hebben. Werd de schikking echter aanvaard om in dit concrete geval spoedig de beschikking te hebben over de omstreden grond, dan waren deze consequenties er niet. Burgemeester en Wethouders wezen in hun brief van 13 mei 1879 aan de stadsadvocaat de schikking van de hand, hoewel de wethouder van Financiën, mr. G. van Tienhoven een schadevergoeding van niet meer dan 257; der afbraak-

waarde van de opstallen van hen, die gedurende minstens 30 jaar, hetzij in persoon, hetzij bij erfopvolging, huurders of gebruikers van gemeentegronden en eigenaars der opstallen waren geweest, niet misplaatst zou achten. Mr. J. C. de Koning van Onderwijs voelde er echter niets voor, hoe kon iemand precario betalen en dan niet weten, dat hij precario bezat? Bovendien waren f2.000.- wel 43% van de in 1861 als koopsom betaalde f4.700.-. Wethouder mr. B. H. M. Driessen van Armwezen, Burgerlijke Stand, Bevolkingsregister en Begraafplaatsen begreep de conclusie van collega Van Tienhoven niet. Nu de gemeente in casu zo sterk stond, moest en mocht zij te minder een zo bedenkelijk antecedent scheppen. Wethouder F. C. Tromp van Publieke Werken was tegen alle schadevergoeding, er moest niet met beginselen getransigeerd worden. Burgemeester jhr. mr. C. J. A. den Tex tenslotte gaf te kennen: Ook ik ben tegen alle transactie.

Op 25 juni 1879 wees de arrondissementsrechtbank te Amsterdam de eis van de gemeente tegen J. Weers toe. Op 5 oktober daaraanvolgende overleed J. Weers in zijn woning aan de Middenweg 40 buiten de Zaagmolenpoort. Zijn kinderen, onder wie Johan Weers, molenaar te Montfoort, waren zijn erfgenamen, die in november 1879 aan de gemeente uitstel van amotie van de molen de Kraay vroegen tot primo mei 1880. Zij wilden de molen op 15 december voor afbraak in veiling brengen. Mr. P. A. Brugmans deelde Burgemeester en Wethouders mee, dat in de nalatenschap van J. Weers de schulden waarschijnlijk het actief zouden overtreffen, daar grove speculaties in granen hem belangrijke verliezen

¹ Zie mijn artikel over Concurrentie tussen binnen- en buiten-molenaars, in Ons Amsterdam van maart 1967, i.h.b. blz. 89.

Molen de Victor met links het schoolgebouw, waarin zich later het N.I.N.T. vestigde - aquarel van H. M. J. Misset, 1890 Afb. G.A.A.

hadden opgeleverd. In overeenstemming met het advies van de stadsadvocaat gaven Burgemeester en Wethouders op 5 december 1879 het verlangde uitstel. Blijkens schrijven van de makelaar J. W. H. van Staa van 12 februari 1880 was de eigenaar van de molen de Kraay aan de Marnixstraat bij de Brouwersgracht van plan de door hem in openbare veiling gekochte molen te laten slopen. Op 17 februari 1880 verkreeg hij de vereiste vergunning van Burgemeester en Wethouders. Toen de amotie aan de gang was, werden op 24 april 1880 de gebroeders Janzen, aannemers te Nieuwediep, gemeente Helder, eigenaars van de Kraay.

Op 26 april verzochten zij aan Burgemeester en Wethouders de op 1 mei aflopende termijn van ontruiming met een maand te willen verlengen, welk verzoek op 7 mei werd ingewilligd. Het afkomende materiaal van de Kraay werd gebruikt bij de opbouw van de gelijknamige stellingkoren-molen te Westbroek. Op 16 november 1880 waren de opstallen afgebroken en besloten Burgemeester en Wethouders de vrijgekomen grond te stellen onder beheer van de afdeling Publieke Werken.¹

VICTOR

In 1892 kreeg de gemeente in verband met de aanleg van de nieuwe westelijke verkeersweg Raadhuisstraat-Rozen-gracht-De Clercqstraat behoefte aan de grond van het vroegere bolwerk Rijk, waarop de molen de Victor stond. Zij zegde derhalve de gebruikers hun recht op tegen 1 mei 1893. Aan deze opzegging werd door G. Boxman, die bij onderhandse akte op 6 maart 1893 enig eigenaar van de opstal was geworden, daar G. Wijnand, echtgenote van J. C. Grootjan, cum suis, hem hun rechten hadden overgedaan, geen gevolg gegeven. In besloten zitting van 4 oktober 1893 werd tot een proces tegen G. Boxman besloten, in welk proces de arrondissementsrechtbank te Amsterdam de gemeente op 17 maart 1896 in het gelijk stelde. Boxman kwam in hoger

¹ Arch. comm. eig. 1870 nrs. 696, 704, 764 en 853; arch. secr. afd. Fin. 1878, nrs. 2592, 2593, 2700, 2759, 2883, 2984, 3157 en 3269; 1879 nrs. 2011, 2172, 2303, 3112, 5462, 5524, 5545, 5620 en 5669; arch. secr. afd. P.W. 1880 nrs. 762 en 2882; arch. comm. eig. 1877 nrs. 580, 591 en 611; 1878 nr. 457; 1880 nrs. 89 en 726. Na 1957 kwam de Kraay zeer in de belangstelling door de activiteiten van de Stichting Electriciteitsopwekking door windmolens. Zie mijn artikel De molen de Kraai te Westbroek, in Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake' 1965, blz. 23-29.

beroep, waartegen de gemeente, ingevolge raadsbesluit van 8 juli 1896 (geheim), verweer voerde. Het op 3 december 1897 gewezen arrest viel ook weer ten nadele van Boxman uit, zodat de molen de Victor, St. Victor, bij verbastering de Veghter en vroeger ook de Smeerpott genoemd, in 1898 werd gesloopt. Op de ruiten van het café 'Van ouds Molen de Victor', Rozengracht 228, houdt een afbeelding de herinnering aan deze molen nog in stand.

De in 1892 opgetreden stadsadvocaat, mr. J. Kappeyne van de Coppello, wijdde in zijn op 8 mei 1893 uitgebracht advies ruimschoots aandacht aan de in de zaak van de Leeuw getrokken conclusie, dat voor het wederzeggen van het recht ter bedde een redelijke oorzaak nodig was en deze lag in de wanprestatie der recognitie. In het geding rond de Kraay had mr. P. A. Brugmans in 1879 naar voren gebracht, dat de eigenaar van deze molen geenszins tot de wanbetalers kon worden gerekend en daarom jegens hem wellicht enige consideratie behoorde te worden betracht. Ook de eigenaar van de Victor was met de betaling van het precario nimmer in gebreke gebleven, doch mr. Kappeyne opperde, dat een redelijke oorzaak van opzegging, indien nodig, gevonden kon worden in elk door de omstandigheden gerechtvaardigd en te bekwamer tijd aan de gebruiker kenbaar gemaakt verlangen van de eigenaar, om weder vrijelijk over zijn eigendom te beschikken.¹

Na de amotie van de Victor blijft als bolwerkmolen alleen

de Gooyer over. Hij staat in een uithoek van de stad, waar aan de grond geen andere bestemming gegeven werd. De familie Volcker oefende er het maalbedrijf uit en betaalde het verschuldigde precario op tijd aan de gemeente. In 1899 werd een gasmotor van 16 pk. geplaatst, die in 1903 door één van 30 pk. werd vervangen. In 1900 werd aan de zuidzijde van de molen een stal voor paard en wagen gebouwd. Naarmate de gasmotor meer gebruikt werd, werd minder aandacht aan het wickenkruis besteed.

In 1928 werd de Gooyer door de gemeente gekocht voor f3.500.-. Bij de daarop volgende restauratie werd wiekverbetering volgens het systeem-Dekker toegepast, voor het eerst aan een korenmolen. Op 15 maart 1930 kon de herstelde Gooyer proefdraaien en in de herfst van dat jaar werd de Graanmalerij en fouragehandel H. Schuurman huurster van de molen, die met een elektrische krachtinstallatie is uitgerust.

De twee overgebleven Amsterdamse windkorenmolens, de Gooyer en de Bloem, die na de annexatie van de gemeente Sloten per 1 januari 1921, weer in Amsterdam kwam te staan en in 1927 door de gemeente werd aangekocht, zijn door stadgenoot en vreemdeling zeer gewaardeerde elementen in het Amsterdamse stadsbeeld.

Overdruk uit Jaarboek 64 (1972) Amstelodamum p.163-181

¹ Muniment besloten raad 1893 nr. 162; 1896 nr. 378; arch. secr. Fin. 1892 nrs. 3536, 4072, 4125, 4183 en 4239; 1893 nrs. 2086, 2796 en 4267; 1895 nr. 866; 1896 nrs. 2223, 2325, 2424, 2425, 2495, 3338 en 3509; 1897 nr. 3413.

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14^e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)
- * Het Leprozenhuis te Amsterdam, Mej. Dr. I. H. van Eeghen 1955
- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)
- * Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910
- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolensbuurt
- * Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende
- * Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972
- * Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969
- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tran (NHTM)
- Straattypen en standwerkers

- Straathandel
- Stadschroniqueurs in de 17^e en 18^e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam
- Topografische fotografen in Amsterdam
- Casino, Musis Sacrum en Huize Bob
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, met de Lastage, Rapenburg, Marken en Uilenburg, het Waalseiland en de Oostelijke eilanden Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- * Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery
- * Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L. van Nierop
- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht.
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Stadsontwikkeling en de politiek
- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt

○ = elders in de lijst ook al genoemd * = ondersteunend artikel van andere auteur

- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder
- * Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A Huysler
- * De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- * Dorpsse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996

Amsterdam-Noord

- Volewijklanden en Buikslooterham, de ruggegraaf van Noord
- De geschiedenis van de Waterlandse tram
- * Industrie Buikslooterham Wim Huissen
- * ENTOS Wim Huissen
- * ELTA Wim Huisen

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- 't IJ, van getijderekreef via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De vreemde geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal; Holland op z'n smalst, Amsterdam op z'n smalst
- Hoe komt de Mirakelbrug aan z'n naam?

Jaarboeken, enzovoort

- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Index quizpagina's vanaf 2014, met kleinere onderwerpen